

AİLEYE DAİR KABULLERİN EZBER BOZUMU

*F. Beylü DIKEÇLİGİL **

ÖZET

Makale aile konusunda bazı temel ezberleri bozmayı hedefliyor. Bu amaçla makalenin konusu belirli sorular üzerine kuruldu: Türkiye'nin yaşamakta olduğu değişme sürecinin adı tam olarak konulmadan aile araştırmaları yapılabilir mi? Yapılırsa ne olur? Birer sosyolojik 'genel kavram' olan çekirdek ve geniş aile, ideolojilerin veya dünya görüşlerinin çekişme nesnesi olmaktan nasıl kurtulabilir? Modern demokratik toplumun aile tipini gösteren yalıtılmış çekirdek aile kavramı Türkiye için ne kadar geçerlidir? Türkiye'de çekirdek aileler için hangi terim uygundur? Çok-eşlilik miti geçerli midir? Aile mikro düzlemde gerçekten sosyal bir grup mudur? Ailenin makro düzlemde sosyal bir kurum olması ne anlama gelir? Toplumun yapı taşı aile midir birey mi? Aile araştırmalarında mikro ve makro içiçeliği nasıl sağlanabilir? Aile neden evrenseldir ve vazgeçilmezdir?

Makalenin konusunu belirleyen yukarıdaki soruların cevaplarını bulmak için modernleşme üzerinde durulduktan sonra sorularla alt başlıklar oluşturularak konu işlenmeye çalışıldı.

Sonuçta; sorunların çözümü için meseleye bütüncü paradigma ile bakmak gerekiyor. Tüm sosyolojik olgular hiyerarşik sıralanmış yapılar değil iç içe geçmiş etkileşim örüntüleridir. Bu etkileşim örüntülerini anlayabilmek ve

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Sosyoloji Bölüm Başkanı. dikecligil@hotmail.com

açıklayabilmek için indirgemecilik ile başlayan ve aşırı genelleme ile sona eren pozitivizmin dikotomik (siyah-beyaz) mantığından kaçınmak gerekiyor. Aile tiplerinin belirlenmesinde modern-geleneksel, demokratik-ataerkil gibi indirgemeci dikotomiler bırakıldığında olgu dünyasını yansıtan geçerli tipolojiler yapılabilecektir. Sosyal dünya ontolojik olarak ne madde ne de idedir; maddi ve maddi olmayanın dinamik içiçeliğidir ve teklik-çokluk bağıntısı halinde tezahür eder. Bu nedenle birbiri içinde yuvalanmış olan olguların bilimsel bilgisine dikotomik mantık ve neden-sonuç zinciri ile ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Çoklu-Modernlik, Çekirdek Aile, Çekirdek Aileler Konfederasyonu, Geniş Aile, Değişikliğe Uğramış Geniş Aile, Bütüncü Yaklaşım, Dikotomik Mantık, Paradigma

GİRİŞ

Aile konusunda bazı temel ezberleri bozmayı hedefleyen bu makalenin konusu bu ezberlerle bağlantılı olarak belirli sorular üzerine kuruldu: Türkiye'nin yaşamakta olduğu değişme sürecinin adı tam olarak konulmadan aile araştırmaları yapılabilir mi? Yapılırsa ne olur? Birer sosyolojik genel kavram olan çekirdek ve geniş aile, ideoloji veya dünya görüşlerinin çekişme nesnesi olmaktan nasıl kurtulabilir? Modern demokratik toplumun aile tipini gösteren yalıtılmış çekirdek aile kavramı Türkiye için ne kadar geçerlidir? Türkiye'de çekirdek aileler için hangi terim uygundur? Çoekşlilik miti geçerli midir? Aile mikro düzlemde gerçekten sosyal bir grup mudur? Ailenin makro düzlemde sosyal bir kurum olması ne anlama gelir? Toplumun yapı taşı aile midir birey mi? Aile araştırmalarında mikro ve makro içiçeliği nasıl sağlanabilir? Aile neden evrenseldir ve vazgeçilmezdir?

Makalenin konusunu belirleyen yukarıdaki sorular metinde ara başlıkların oluşturulmasında temel alındı. Ancak bu soruların cevaplarına geçmeden önce metodolojik yaklaşımın ana kaynağı olan ontolojik kabulumüzü ana hatlarıyla da olsa kısaca vermeye çalışalım.

Birey, aile ve tüm etkileşim ağlarının dinamik bir örüntüsü olarak toplum... Bütüncü sosyoloji açısından bu üçlü, sosyal dünyanın diğer bütün bileşenleri gibi, adeta birbiri içine yuvalanmıştır. Hiyerarşik bir sıralama yapmak, herhangi birine öncelik tanımak mümkün değildir. Bu içiçelik her birinin diğerinin varlığı ile kaim olduğundan kaynaklanır. Bireyin be-

şerden insana doğru yolculuğu için aileye ve topluma ihtiyacı vardır. İnsanın sosyal varlık özelliğini kazanabilmesi ve bunun bir adım daha ötesinde beşeri özelliklerini insani sıfatlarda ehlileştirebilmesi ancak diğer insanlarla oluşan bir etkileşim örüntüsü içinde yaşaması ile mümkün olabilmektedir. Birey sosyal varlık olabilmeyi aile ve toplum hayatına borçludur. Bu borç karşılıklıdır; zira bireyler ve aralarında sosyal etkileşim olmaksızın aile ve toplumun varlığı düşünülemez bile. Böylesine bir iççelikte birey, aile ve toplumdan herhangi birine mutlak öncelik verilememektedir. Bağlama göre yani, araştırma sorusunun niteliğine, incelenen konunun zaman ve mekân şartlarına göre bazen biri diğerine göre daha baskın olabilir; ancak bu, hiyerarşik bir sıralama demek değildir. Bağlama göre değişen öncelikler verilirken gerçeklikte bunların iç içe olduğu referans noktası olarak araştırmacının kognisyonunda durur.

Oysa pozitivist paradigmanın gereği, bazen sosyal bilimcilerin farkına bile varmadan yaptıkları bir hiyerarşi aile konusuna da sinmiş bulunuyor. Aile tipleri söz konusu olduğunda modernistler için çekirdek aile, aile kurumunun temsilcisidir ve bütün aile tiplerinin içinde en iyi olanıdır; yani hiyerarşinin tepesindedir. 'Bütün itirazlarına rağmen pozitivist paradigmanın gölgesinde kalan' muhafazakâr eğilimli sosyal bilimciler ise tercihini geniş aileden yana kullanırlar. Bu durum, pozitvizmin dikotomik (siyah-beyaz) mantığının iki farklı tezahüründen başka bir şey değildir.

Gerçekliği, tıkr tıkr işleyen ve işleyiş kanunlarının bilim yolu ile keşfedilmesini ve kendisine hükmedilmesini bekleyen iki parçalı makine gibi olarak tasarlamayan bütüncü paradigma için durum çok farklıdır. Gerçeklik, madde temelinde işleyen bir makine gibi değildir; maddi ve maddi olmayanın iç içe geçtiği teklik-çokluk/çokluk-teklik olarak tezahür eder. Bu yüzen gerçekliğin hem genel geçer kuralları hem de bu kuralların kendine özgü durumlarda farklı yansımaları bir arada iç içe bulunur (Bkz. Dikeçligil 2005).

Gerçeklik karşıtlıklar üzerine kuruludur ama bu kabul, iki zıd karşı olumdan birinin seçilmesini ve gerçekliğin seçilen parçaya indirgenmesini gerektirmez. Zira ontolojik anlamda madde ve maddi olmayan, gözlemlenebilir dünyada ise görünürdeki karşıtlıklar (doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-faydasız, birey-toplum, kadın-erkek vb.), aslında gerçekliğin birbirini tamamlayan/bütünüleyen iki farklı görünümüdür. Farklı gerçeklik algıları farklı mantıkları zorunlu kılar. Bu nedenle 'ya o, ya öbürü'

mantığı yerine 'hem o, hem öbürü' mantığı ile bakıldığında gerçekliği iki parçaya ayırarak kadavra haline getirmeden, dinamik bir örüntü olarak bütün canlılığı ile kavrayabilmek mümkün olabilmektedir.

Metodolojik yaklaşıma dair kısa bir açıklamanın ardından makalenin kapsamını belirleyen sorulara bir zemin teşkil etmesi bakımından önce Türkiye'de değişim sürecine bir göz atabiliriz.

AİLE VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Aile yapısındaki değişim, toplumsal değişim sürecinin aileyi nasıl etkilediğini göstermekle kalmaz, toplumsal değişimin niteliği ve niceliği hakkında bilgi verir. Bireylerin sosyal varlık olmayı öğrendikleri ilk etkileşim ağı olması nedeni ile aile, bireysel hayatlar ve toplum hayatı için en temel kurumdur. Toplumun devamını sağlayan kültürel anlam kodlarının, davranış biçimlerinin bireye aktarılması, bilindiği üzere büyük ölçüde aile kurumu içinde gerçekleşir. Her ne kadar çağımızda yaşamakta olduğumuz hızlı ve yoğun değişim süreci içinde özellikle iletişim teknolojisi ve medya, sosyalleşme sürecinin yeni ve etkin aktörleri olsa da, bu yeni süreçte birincil etkileşim çevresi olması nedeni ile aile ve okulun işlevleri daha çok önem kazanmıştır.

Aile, aynı zamanda kişiyle toplum arasındaki bağı kuran ve toplum hayatının devamını sağlayan en temel sosyal kurumlardan biridir. Çocukların bakımı, yetiştirilmeleri ve toplum hayatına hazırlanmaları aile içinde gerçekleşmekte, bireylerin aile ile ilişkileri yaşamları boyunca sürmektedir. Dolayısıyla, bir toplumun yakından tanınmasında aile ilişkilerinin bilinmesi özel bir önem taşımaktadır.

Öte yandan, sağlıklı bir toplum hayatı aile ilişkilerinin sağlıklı olması ile yakından ilgilidir. Değişim sürecinin aile kurumunu etkilemesi sonucunda ailenin işlevlerini gerektiği ölçüde yapamaz hale geldiği durumlarda çeşitli toplumsal sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Aile kurumu, birey ve toplum hayatındaki bu önemli yeri nedeniyle, aile yapısıyla ilgili araştırma yapılarak yeni verilerin toplanması hem bu günkü durumun belirlenmesi, hem de zaman içindeki değişimin değerlendirilebilmesi açısından önemlidir. Türkiye dahil, dünyanın hemen her noktasını kuşatmış olan dönüşüm sürecinin niteliğini belirlemeden ve kaynağının adını koymadan değişimi anlamak mümkün görünmemektedir.

Batı'da modernleşme-sanayileşme ile hızlanan değişim, 19.yüzyıldan bu yana dünyaya yayılarak bütün gücüyle devam etmektedir. Modernleşme, her ne kadar nöbeti 1990'larda küreselleşmeye devretmiş gibi görünse de, korunan kaleler aynı olduğu için, temelde bir farklılıktan söz etmek mümkün değildir. Zaten bu nedenle konu ile ilgili literatürün çoğunda modernleşme ve küreselleşme terimleri birbirini ardına kullanılmaktadır.

Değişim, hızı ve yoğunluğu değişse de, tarihin bütün toplumlarında ve kültürlerinde var olagelmıştır. Şüphesiz bu ifade, her şeyin değiştiği anlamına gelmez. Bazı kültürlerin, değişerek de olsa varlığını muhafaza ediyor olması, her şeyin değişmediğini göstermektedir. Değişim süreci, değişen nitelik ve niceliklerin yanı sıra ve bunların ardında değişmeyen niteliklerin değişen bileşimleri halinde devam eder. Bu nedenle Batı tipi modernleşme modelinde, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru bir ilerleme öngörülmesine ve öngörünün gerçekleşmesi için siyasal, kültürel zorlamalara rağmen modernleşme süreci beklendiği gibi yaşanmamıştır. Batı-dışı toplumların modernliğe ters düşen geleneksel anlam kodları ve normları tümüyle değişmemiştir. Her toplum kendini farklı kılan, kendine özgü olan anlam kodlarını ve davranış normlarını, bazen değişmeye uğrasa da, muhafaza etmiş; ortaya beklenenden farklı bir durum çıkmıştır. Sosyo-kültürel gerçeklik tek tip modernleşmenin geçerliliğini yanlışlamış ve artık çoklu modernliklerden söz edilir olmuştur. Ne var ki çoklu-modernlikler, tarihsel süreç içinde kendiliğinden oluşan bir sonuç olmadığı gibi, Batı modernleşmesindeki moderniteye gibi özgün bir fikri arka plana da sahip değildir. Bu yüzden taklit, özümseme ve tepki süreçlerinin iç içe geçtiği çoklu-modernlikler, tek tip modernleşme sürecinden derinlemesine etkilenmiştir.

Batıya özgü tarihsel-kültürel bir sürecin ürünü olan modernite anlayışı ekonomik bakımdan güçlü Batı'nın, siyasal ve kültürel desteğindeki modernleşme projesi ile bütün dünyayı kuşatmıştır. Batı'da modernite anlayışının oluşumunda bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel olmak üzere birbirini izleyen ve besleyen dört büyük devrim Batı-dışı toplumlarda yaşanmamıştır. Bu, modernitenin ilerlemecilik, akılcılık, dünyevilik, özgürlük ve bireycilik gibi temel kavramlarının oluştuğu tarihsel arka planın Batı-dışı toplumlarda bulunmadığı anlamına gelir. Zihinsel bir arka plandan, yani moderniteden yoksun olduğu için Batı-dışı toplumlarda modernlik yeni bir yaşam tarzının taklidi olarak karşımıza çıkmakta; anlam kodları ve davranış normlarında modern ile yerli olanın karşılaşmasından doğan

bir karmaşıklık yaşanmaktadır. Öyle ki çoğu durumlarda bu karmaşıklık travmatik bir hal alabilmektedir.

Modernleşme kökten değişiklikleri talep ettiği için, hem Batı'da hem de Batı-dışı toplumlarda, devrimci bir süreç olarak nitelendirilebilir. Bu süreçte en başat karşıtlık geleneksel-modern karşıtlığıdır. Geleneksellikten modernliğe geçişte, eski ile yeni arasında keskin bir ayırım söz konusudur. Zira modernleşme kuramı "modern" ve "geleneksel" olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Modernitenin ilerleme ilkesi, gelenekselden yani 'modern olmayan toplum'dan sanayileşme-kentleşmenin yaşandığı modern topluma dönüşmek demektir. İleride mantığını tartışacağımız modern-geleneksel karşıtlığının bilimsel analizleri çıkmaz sokağa yönelttiği hususuna, bir örnekle, işaret etmekle yetinelim. Aile tipleri söz konusu olduğunda "geniş aile" kadar sıklıkla kullanılan "geçici geniş aile" kavramı, aslında, bu modernist ilerlemede geniş ailenin çekirdek ailelere doğru evrildiği kabulünün bir tezahürüdür. Burada 'geçici' sıfatı, zımnen, modernleşmenin zorunlu seyrine işaret eder. Geniş aile, ilerlemeci süreçte artık çekirdek aileye dönüşecektir ve mevcut geçici ailelerden henüz evrimini tamamlamamış olanlara geçici gözü ile bakmalıyızdır.

Kurtuluş reçetesi olarak sunulan modernleşme Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamıştır. Ancak daha kuşatıcı ve sistematik modernleşme Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanmıştır. Toplumumuzda gelenekselden moderne doğru ilerleme, bilindiği üzere, sosyal yapıyı etkileyen iktisadi ve sosyal bir dizi reformlarla başlamıştır. Bu süreçte doğal olarak mikro düzlemde en küçük etkileşim birimi ve makro düzlemde ise toplumsal bir kurum olan aile bir anlamda modernleşmenin vitrini olmuştur.

Erken cumhuriyet döneminde aileyi doğrudan ilgilendiren ve etkileyen uygulama, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu'dur. Bu kanunla çok-eşli evlilikler yasadışı kabul edilmiş; taraflara eşit boşanma hakkı tanınmış; çocukların gözetimi ana-babanın her ikisine birden verilmiş; kocanın ailenin reisi olduğu kabul edilmiş ve ikametgâhın koca tarafından seçilmesi öngörülmüştür.

Türk modernleşmesinde dönüşüm sürecinin aile üzerinden 'hukuk' ve 'okul' gibi araçlarla ve modernist seçkinler vasıtasıyla devlet tarafından nasıl biçimlendirilmeye çalışıldığı konusunu ele alan, *Ailenin Serencamı – Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşumu* başlıklı kitabın (Bkz. Aytaç, 2007) literatürde bu konuda önemli bir eser olduğunu zikretmeden geçemeyiz.

Gündelik hayat içinde davranışları düzenleyen yazısız normlar yani örf, adet ve gelenekler ile yazılı normlar olan kanunlar arasında birdenbire açılan mesafe, köklü ve yaygın değişimlerin başlangıcı olmuştur. Birincilerin hukuki yaptırım gücü ile ikincilerin sosyal kontrol mekanizmaları arasında meydana gelen zıtlasmalar zaman içinde yasaların lehine yumuşamıştır. Şüphesiz bu değişim süreci, sadece Medeni Kanun ile geleneklerin etkileşimine indirgenemez. Sosyal değişim, çok boyutlu bir etkileşim sürecidir. Ekonomik sistemde, eğitim sisteminde ve demografik yapıda meydana gelen değişimler de bu sürecin önemli bileşenleridir. Ekonomik ve sosyal değişimin hızlanması, yasal değişikliklerin etkisinin artmasına da neden olmuştur. Bu yüzden önemli yapısal değişikliklerin başladığı 1950'lere kadar aile büyüklüğü ve aile-içi ilişkiler bakımından aile yapısında yaygın bir değişimin yaşandığı söylenemez. 1950'li yıllarda özellikle köyden kente göçün hızlanması, gelir düzeyinin artması ile aile değişiminden doğrudan etkilenen kurumlardan biri olmuştur (Dikeçligil, 1995).

1980'lere kadar etkisini eksiltmeden sürdüren Batı modeli tek tip modernleşme, yeni aşamasında neo-liberalleşme ve küreselleşme tercihi olarak yüzünü yenilemiş; toplumsal değişim, yeni ekonomi politikalarının ve siyasal dönüşümün başı çektiği farklı bir döneme girmiştir.

1990'larla hızlanan küreselleşme ile birlikte devam eden modernleşme, kentleşme, sanayileşme süreçleri; "insanların evlilik, ebeveynlik, aile yaşamı ve cinselliğe ilişkin bakışlarının değişmesinde, geleneksel kadın ve erkek rollerinin farklılaşmasında, evlilikten beklentilerin çeşitlenmesinde" (Kümbetoğlu, 1997: 113–114) önemli etken oldu. Şüphesiz bu süreçlerde küreselleşmenin şifresi diyebileceğimiz iletişim teknolojisinin rolünü unutmamak gerekiyor. Öyle ki bugün iletişim teknolojilerinin etkisini hesaba katmadan, aile yapısına ve özellikle de aile-içi ilişkilere dair bir analiz olabirliği düşünülemez.

Boşanma oranındaki hızlı artış, tek ebeveynli ailelerdeki artış, evliliğe karşı çıkış ve/veya evliliği erteleme, nikâhsız birlikteliklerdeki artış, çocuk yapmama eğilimindeki artış, aile-içi şiddet, eşcinsel evlilikler Türkiye'de (Bkz. Şentürk, 2008) de dünyada olduğu gibi ailenin yeni dönemde karşılaştığı riskler olarak kabul edilmektedir (Wilson, 1985; Scott, Treas & Richards, 2004; Baker, 1996).

Türkiye giderek; nüfusun büyük bir bölümünün kentlerde yaşadığı, okuryazarlık oranının yükseldiği, yaşam süresinin uzadığı buna karşılık

yıllık nüfus artış hızının yavaşladığı, toplam milli gelir ve kişi başına milli gelirin arttığı, özellikle son dönemde dış borçların azaldığı ve ekonomik bakımdan güçlenen bir sosyo-ekonomik yapı haline gelmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde ekonomik büyüme, zaman zaman kesintiye uğrasa da, son dönemde hız kazanmıştır.

Kır/ kent nüfusun toplam nüfusa oranına bakıldığında; 1923 yılında kır nüfusu % 85 ve kent nüfusu % 15 iken 1950'lerde başlayan kırdan kente göçlerle bu oran 1980 yılında tersine dönmeye başlamış, kentleşme hızı ile bağlantılı olarak kentsel nüfus artmaya devam ederek, 2010 yılına gelindiğinde kent nüfusunun toplam nüfustaki payı %73, kır nüfusun payı ise % 27 olmuştur. Türkiye artık bir kent toplumdur. Ancak burada bir parantez açarak, kentleşme süreci ile kentleşme sürecinin paralel gidip gitmediği sorusuna dikkat çekelim. Zira bu soru, aile yapısındaki değişimin ve ailenin karşı karşıya kaldığı risklerin analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Modernleşme, kentleşme, sanayileşme üçlüsünün Türkiye'de nasıl yaşandığı meselesi, sadece aile değil diğer sosyolojik sorunlar incelenirken de dikkate alınması gereken bir arka plan olarak karşımızda duruyor.

DEĞİŞİM SÜRECİNİN ADI TAM OLARAK KONULMADAN AİLE ARAŞTIRMALARI YAPILABİLİR Mİ? YAPILIRSA NE OLUR?

Aile araştırmaların büyük bir çoğunluğunda değişim sürecinin göz ardı edildiğini, edilmeyenlerde ise "Türkiye'de aile yapısı bir değişim süreci içindedir" gibisinden ifadelerle değişimin adı konulmadan adeta geçiştirildiğini görüyoruz. Oysa yaklaşık 200 yıldan beri Batı-dışı bir toplum olarak bizi derinden kuşatan ve sarsan modernleşme ve 90'lardan bu yana yeni yüzü ile küreselleşme içinde akıp gittiğimiz bir nehir yatağı gibidir. Bugün hangi konuda çalışırsa çalışsan bütün sosyal bilimciler için modernleşme ve küreselleşme sürecini bilinmesi ve analizlere katılması, adeta akademik bir zorunluluk haline almıştır diyebiliriz. Farklı evren tasarımlarına sahip, dolayısıyla farklı mantıklar yürüten iki medeniyetin gerilimlerle dolu ilişkisi çözümlendikçe sosyal bilimler meselelerini, derinden kavrayabilecektir. Aksi takdirde aile araştırmaları, diğer başka konularda olduğu üzere, basit neden-sonuç ilişkileri ile iyice daraltılmış ve büttünden yalıtılmış sorunların istatistiksel analizleri olarak kalma tehlikesi ile karşı karşıya olacaktır. Nitekim genel betimleyici araştırmaların (ki zorunlu olarak bu araştırmalar nicelleştirilebilir veri toplamak ve analiz et-

mek zorundadır) dışında kalan çoğu araştırmaların bu nitelikte olduğu söylenebilir.

Aile araştırmalarında modernleşme ile yüzleşmek kaçınılmaz olmuştur. Zira bu süreçte doğal olarak mikro düzlemde en küçük etkileşim birimi ve makro düzlemde ise toplumsal bir kurum olan aile, bir anlamda, modernleşmenin vitrini olmuştur. Bu nedenle aile konusunda yapılan araştırmalar, değişimin adını koyarak modernleşme olgusu ile yüz yüze gelmek durumundadır. Bütüncü metodolojinin ilkelerinden biri olan, her olgunun kendi bağlamı içinde (zaman ve mekân şartlarında) incelenmesi ilkesine uyulduğu oranda, modernleşme gibi ideolojilerin nesnesi olan bir konuda gerçekliğin bilgisine ulaşmayı engelleyen önyargılar kontrol altına alınabilecektir. Modernleşme yargılanmadan (ki, aksi bir tutum tarihin seyrini sorgulamak gibi bilim dışı bir tutumdur) yani modernleşmenin olumlu ve olumsuz etkileri birlikte ele alınarak, sürecin her bir safhası, içinde bulunduğu dönemin özellikleri ve imkânları dikkate alınarak değerlendirilmek durumundadır.

Bugün dayatmacı tek tip modernleşme iddiası olgular dünyasında yanlışlanmış, akıp giden yaşam tarzı farklılıkların tek bir farka sığdırılmayacağını göstermiştir ve artık her kültürün/toplumun kendine özgü modernleşmesi tartışılır olmuştur. İçinde bulunduğumuz modernleşme-küreselleşme sürecinde çoklu modernlikler söz konusu ise ve Türkiye'nin kendine özgü modernliği nasıl yaşadığı sorusu (ve nasıl yaşayabileceği sorusu sosyal bilimlerin görevi sayılabilir) cevap arıyorsa aile araştırmaları ayrı bir önem kazanmıştır. Zira aile bu hızlı ve yoğun değişimin, hem bireyi hem de toplumu yansıtan bir aynası gibidir. Değişim süreci içinde, metodolojik anlamda mikro veya makro düzlemde yapılan ve yapılacak olan, aile araştırmaları büyük önem taşımaktadır. Yeter ki bu araştırmalar modernite-modernizm, çoklu modernlikler, Türk modernleşmesi gibi kavramların oluşturduğu bir arka plana sahip olsun.

SOSYOLOJİK 'GENEL KAVRAM' OLAN ÇEKİRDEK VE GENİŞ AİLE, İDEOLOJİLERİN VEYA DÜNYA GÖRÜŞLERİNİN ÇEKİŞME NESNESİ OLMAKTAN NASIL KURTULABİLİR?

Bu soruya metodolojik bağlamda ve olgusal bağlamda olmak üzere iki yönden cevap verilebilir; ama önce çekirdek aile ve geniş aile taraftarlarının görüşlerine kısa bir göz atalım.

Modern dünyada önce modernleşmenin, ardından da küreselleşmenin getirdiği hızlı ve yoğun bir değişim sürecini yaşamakta olan aile; Batı toplumları kadar Batı-dışı toplumlarda da, aileye karşı olanlar ve aileyi kutsallaştırırlar arasına sıkışıp kalmış gibidir. Aileye ilişkin bu öznel kabuller, sadece kamuoyunda dolaşan ve tartışılan fikirler olmayıp sosyal bilimlerde dünyasında da vardır. Sosyal bilimcilerin bazılarında bu görüşlere örtük bir ön kabul olarak rastlanıldığı için aile sosyal bilimlerin hassas alanlarından biri olmuştur.

Aileye açık veya kapalı bir biçimde karşı olan görüşler, ailenin bireyselliği ezdiği ya da bir üst yapı kurumu olarak eskidiği olmak üzere iki farklı temel kabule dayanmaktadır. Bu bağlamda “Marksistler, radikal feministler ve cinsel özgürlükçülerin modern aile yaşamı analizleri”ne (Bilton ve arkadaşları 2008: 247) bakıldığında, modernizm ve ardından küreselleşme süreci içinde özgürlük, bireycilik gibi kavramların aşırı yorumlarına dayanan kimi yaşam tarzlarının ve ‘radikal’ feminist söylemin aileye karşı bir konumda yer aldığı görülmektedir. Zihinsel arka planda aile karşıtı izler taşıyan bu bakış açısı, ailedeki sorunlar üzerine odaklandığı için aile adeta bir sorunlar yumağıdır. Şüphesiz bu yaklaşımın ailede yaşanan sorunlara dikkat çekmek bakımından olumlu etkilerinin yanı sıra bu aşırı odaklanmanın bir bedeli de olmuştur.

Meseleye birey-aile karşıtlığı, hatta radikal feminizm açısından kadın-aile karşıtlığı olarak yaklaşmanın bedeli, ailenin önemli işlevlerinin görmezden gelinmesi ve bazı sorunların abartılmasıdır, denebilir. Bireyin özgürlüğü vurgulanırken, bireyin sosyal varlık haline gelebilmesi yani beşerden insana doğru yolculuk yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu sürekli yakın insan ilişkilerini sadece ailede bulabileceği göz ardı edilmektedir. Oysa insanın doğasından kaynaklanan bu güdü, genellikle, pek de sağlıklı bir etkileşim örüntüsü özelliği göstermeyen bir aileyi bile ailenin yokluğuna tercih edilebilir hale getirmektedir.

Aileyi toplumun temel taşı olarak gören ve toplumun mevcudiyetini sağlayan, hatta toplumu ayakta tutan bir temel olarak kabul eden görüş ise aileye, kaçınılmaz olarak, aileye zımnen bir kutsallık atfeder. Ailenin sosyalleştirme işlevi ön plana çıkar ve aile, kuşaktan kuşağa aktarılan değerler ve normlar olarak ifade edebileceğimiz bir ‘kurum’ olarak algılanır; bu yüzden aile bireyleri adeta kaybolur, en azından arka plana düşer. İdeal aile tasavvuru, ailenin yaşamakta olduğu sorunlardan bazılarının

görmezden gelinmesine yol açar. Sözelimi çeşitli biçimlerde yaşanan aile içi şiddet veya aile içi şiddet kadar yaygın olmasa da ensest gibi aile birliğini yıkan sorunlar, ideal aileye uygun düşmediği, hatta normal bir ailede bile istenmeyen durumlar olduğu için rahatsızlık vermektedir.

Aile kurumuna önem veren yaklaşımın, ailenin güçlendirilmesi için bu tür sorunlarla cesaretle yüzleşip, sorunlara sahip çıkması ve çözüm araması beklenir. Nitekim özellikle son on yılda aileyi yücelten yaklaşımın giderek bu tür sorunlarla yüzleşmeye başladığı, 'olması gereken' ile 'olan' arasındaki mesafeyi dikkate alarak çözüm arayışlarına girdiği görülmektedir. Artık muhafazakâr görüş tedricen aile sorunlarına eğilmeye başlamış, sözelimi daha önceleri görmezden gelinen aile içi şiddet sorununa sahip çıkmaya başlanmıştır. Şimdilerde tek tük sözü edilen ensest sorunu zaman içinde aynı ilgiyi görebilir, görmelidir de. İnsanlar arası ilişkilerle var olan sosyal dünyada hiçbir olgu tümüyle beyaz tümüyle siyah değildir. Gerçeklikte farklılıkların birbiri içinde yuvalanmış olması ve gerçekliğin teklik-çokluk işleyişi nedeniyle her olgunun olumlu olumsuz yönleri ve sayısız çeşitlenmeleri vardır. Bu nedenle olumluyu koruyabilmenin ve geliştirmenin yolu olumsuzluklarla mücadeleden geçmektedir. Sorun çözme yolunda en yapıcı mücadele de zihinsel arka planda aileye değer veren görüş ile gerçekleştirilebilir. Yeter ki aile olgusu, bütün çeşitleri unutulmuş ve kutsallaştırılarak, aile bireylerinden ayrı ve onların üzerinde kavramsal bir varlık olarak algılanmasın.

Metodolojik bağlamda cevap aramak: Çekirdek aile ve geniş aile kavramları çekişme nesnesi olmaktan nasıl kurtulabilir?

Sosyal dünyanın her alanında 'olması istenen/gereken' ile 'olan', harmanlanmış bir şekilde mevcuttur. Bu yüzden hepimizin iki ailesi vardır: İçinde yaşadığımız gerçek aile ve içinde yaşamayı hayal ettiğimiz aile...

Modernizmin idealize ettiği çekirdek aile tipine karşılık muhafazakâr görüşlere göre ideal olan geniş ailedir. Ne var ki, sosyolojide çekirdek ve geniş aile tanımları, birer genel kavram olarak, olması gerekeni/ideali ifade etmez. Zira her genel kavram bir soyutlamadır. Sosyal bilimler metodolojisinde aynı kategorideki 'olan'ların, kendine özgü özellikleri göz ardı edilerek, ortak ve kalıcı özellikleri üzerinden genel kavrama ulaşılır. Birbirinden farklı zamanlarda farklı kültürlerde farklı özellikler gösteren çekirdek aileler ve aynı şekilde geniş ailelerin görünürdeki farklılıklarının

ardındaki ortak özellikler genel kavram olarak tanımlanır. Prizmadan geçen güneş ışınının oluşturduğu yedi rengin kendi özgü özelliklerinin ardında onların varlık nedeni olan özelliğin güneş ışını olması gibi. Bu metaforunda yedi renk tikel kavramları, güneş ışını ise genel kavramı simgeler; prizma ise zaman ve mekân boyutudur.

Kavramlar olgu dünyasını anlamak ve açıklamak için gerekli olan analiz araçlarıdır. Olgunun zihindeki tasavvurlarıdır. Genel kavram oluşturulurken geçici benzerlikler, ayrıntılar ve ayırt edici olmayan farklılıklar soyutlanarak (zihinde ayıklanarak), olgular kalıcı ve ayırt edici ortak özelliğe veya özelliklere göre tanımlanır. Olguların kendine özgü özellikleri ise tikel kavramlar halinde ifade edilir.

Genel kavram aslında Weberyen 'ideal tip'ten başka bir şey değildir. Weber'in hassasiyetle vurguladığı ve kaçınılmasını istediği 'ideal tipin idealleştirilmesi' yanılığısı, kamuoyu hatta bazen sosyal bilimciler tarafından da yapılagelmektedir. Genel kavram zihinsel bir inşadır; birebir olgusal karşılığı yoktur. Genel kavram ile zihin ve olgu arasında soyutu bir bağ kurulur ve tikel kavramlar aracılığı ile de olgu dünyasına yaklaşılr, diyebiliriz. Genel kavramdan söz edilirken bu genel kavramın kapsadığı farklılıklara ilişkin tikel kavramlar da araştırmacının kognisyonunda vardır. Oysa kavramların idealize edilmesi durumunda çekirdek aile veya geniş aile çeşitlenmeleri düşünülmeden meseleye toptancı bir şekilde bakılabilmektedir. Araştırmacının bu hatadan kaçınabilme imkânı, sahip olduğu bilgi birikimi ile doğru orantılıdır.

Genel kavram olarak çekirdek aile veya geniş aileyi idealize etmek, bilim dışı vahim bir hatadır. Hangi tip aile idealize edilmiş olursa olsun, bu idealizasyon aşırı genellemenin sonucu olarak ortaya çıkar ve düşünceyi olgu dünyasından koparır, doğru bilgiye ulaşılmasını engeller. Birbirinden farklı çekirdek ailelerin, birbirinden farklı geniş ailelerin varlığı görülemez olur. Ailenin paylaşım, işbirliği, yarışma, çatışma, uyum, benzeştirme gibi evrensel sosyal etkileşim tiplerinin tümünü barındıran bir örüntü olduğu unutulurak aile ya sadece bölüşme ve çatışmaya ya da sadece paylaşma ve uyuma indirgenir. Aile ya güçlü ya da zayıftır. Oysa her ailenin, tipine bakılmaksızın, güçlü veya zayıf olduğu yönleri ve dönemleri vardır.

Gerçeklikle bağın kopmasına neden olan idealizasyon sonucu modernistler için çekirdek ailenin üstünlüğü tartışılmaz iken muhafazakârlar ge-

niş aileyi özlemektedirler (Bu özleme aslında neden gerek kalmadığı hususu ileride ele alınacaktır).

Olgusal bağlamda cevap aramak: Çekirdek aile ve geniş aile kavramları çekişme nesnesi olmaktan nasıl kurtulabilir?

Sosyal dünyaya yani yaşanmakta olan hayata baktığımızda çok farklı bir manzara ile karşılaşırız. Modernistlerin idealize ettiği işlevselci modern çekirdek aile ile geleneksel geniş aile oranları Türkiye’de son derece azdır. Oysa kamuoyundaki tartışmalar bu durumun aksi geçerliymiş gibi yapılmaktadır.

Türkiye’de aile yapısı ister çekirdek ister geniş olsun, genellikle, ‘çekirdek aileler konfederasyonu’ ve ‘değişikliğe uğramış geniş aile’ terimleri ile ifade edilen bir yapı göstermektedir. İlerideki satırlarda açıklanacağı üzere bu iki terim aynı olgunun kent ve kırsal bağlamındaki görünümünden başka bir şey değildir.

Türkiye’de yaygın aile tipi ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile tipi olagelmıştır; geniş aile kentleşme arttıkça giderek azalmıştır. “Son veriler Türkiye genelinde tam ebeveynli çekirdek ailelerin %70,91 (tek kişilik hane ve eksik çekirdek aileler hariç), geniş ailelerin (evli erkeğin bulunmadığı, 1 evli erkeğin ve 2 veya daha fazla evli erkeğin bulunduğu üç farklı geniş aile tipinin toplamı olarak) ise % 13.14 olduğunu göstermektedir” (Bkz. Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2011). Toplumumuzda çekirdek ailenin yaygın oluşu Cumhuriyet Türkiye ile de başlamış değildir.

Yapılan araştırmaların verilerinden yola çıkarak yaptığı bilimsel analizler sonucu Duben (2006: 76) “... yaygın olan kanaatin tersine, bildiğimiz kadarıyla, en az son 140 yıldır Türkiye’nin kırsal bölgelerinde yaygın olan hane türünün geniş aile hanesi değil, çekirdek aile hanesi olduğunu söylemek muhtemelen yanlış olmayacaktır” demektedir.

Ancak Türkiye’deki çekirdek aile, modernistlerin idealize ettiği işlevselci kuramın çekirdek ailesinden çok farklıdır. Aslında bu durum Amerikan toplumu için 1960’larda Litwak ile tartışılmaya başlanmıştır. Batı aile literatüründe ayrı bir öneme sahip olan Eugene Litwak’ın araştırmaları Türkiye’deki çekirdek aile tipine de ışık tutacak mahiyettedir.

Hatırlayalım: Pozitivist sosyal bilim paradigmasının sosyolojide en güçlü temsilcisi olan fonksiyonalist/işlevselci teorinin ön gördüğü ve sadece sosyolojide değil aile ilgili diğer sosyal bilim dallarında da kabul edildiği üzere; ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan, aileyi ilgilendiren kararlarda ve ekonomik faaliyetlerinde bağımsız, akraba ve hırsızlık ilişkilerine mesafeli çekirdek aile tipi modern ve demokratik şehir hayatının ailesidir. Adeta kendi içine kapalı olması nedeniyle bu tip aileye 'yalıtılmış çekirdek aile' (isolated nuclear family) de denilmektedir. Yine işlevselci teorinin geniş ailesi, ailede en yaşlı erkeğin otoritesi altında evli erkek çocuklar ve evlenmemiş kız çocuklardan ve/veya kanbağı olan yakın akrabalarından oluşan ve aynı coğrafi mekânı paylaşan, mesleki bağımlılık ve akraba desteği ya da akraba kayıncılığının yoğun yaşandığı ailedir. Parsons mesleki hareketliliğe engellediği için geniş aileyi, demokratik sanayi toplumlarına ters düşen bir aile yapısı olarak nitelendirmektedir. Modernist ilerleme gereği otoriter geniş aile kaçınılmaz olarak sanayileşme ve kentleşme ile birlikte demokratik çekirdek ailelere dönüşmektedir ve dönüşecektir.

Litwak, aile literatüründe temel kaynaklardan sayılan *Occupational Mobility and Extended Family Cohesion (Mesleki Hareketlilik ve Geniş Aile Birliği)* başlıklı makalesinde (1960) Batı sanayileşmesinin ortaya çıktığı zamanlar için geçerli olduğu gerekçesiyle Parsons'ın geniş aile tanımını o döneme mahsus saymakta ve "klasik" olarak nitelendirilmekte ve Litwak'ın en temel eleştirisi geniş ailenin 19.yüzyıla göre yapılan tanımdan çok farklı nitelikler kazandığı yönündedir.

Bu tip aile yapısı şu özelliklerden dolayı "klasik geniş" aile yapısından ayrılır; coğrafi yakınlık, mesleki iştirak ya da hamilik gerektirmez, dahası hiyerarşik bir otoriter yapısı da yoktur. Diğer taraftan izole olmuş çekirdek aileden de farklıdır çünkü çekirdek aile yapısına ciddi ve sürekli olan bir desteği mevcuttur. Değişikliğe uğramış geniş aile yapısı, birbiriyle eşit düzeyde bulunan bir dizi çekirdek aileden oluşmaktadır. Bu birliktelik geniş aile bağlarının, nihai değer bağlamında önemini vurgular niteliktedir (Litwak, 1960: 2-3).

Yukarıdaki alıntıda "birbiriyle eşit düzeyde bulunan bir dizi çekirdek aile" ifadesine dikkati çekerek açıklamalara devam etmeye çalışalım.

Litwak'e göre Parsons'ın söylediği gibi klasik aile yapısı mesleki hareketlilik olgusu ile çatışmaktadır. Ancak 20. yüzyılın geniş ailesi, Parsons'ın

tanımladığı klasik geniş aile olmayıp değişikliğe uğramış geniş ailedir ve mesleki hareketlilik olgusu ile uyumludur; hatta bu bağlamda yalıtılmış çekirdek aileden daha işlevseldir. Zira yalıtılmış çekirdek aile mesleki hareketliliğe destek veren akraba ve hısım desteğinden mahrumdur. Aslında Litwak'ın o dönemde akraba desteği ile ilgili yaptığı açıklama, günümüz sosyolojinin yeni kavramlarından biri olan sosyal sermayeden, 'doğrudan sosyal sermaye'den başka bir şey değildir.

İkinci sarsıcı eleştiri kentteki çekirdek ailelerin akrabalık ve hısmılık bağlarından yalıtılmış olduğuna ilişkindir. Modernist yaklaşım için çekirdek ailelerin sayısı arttıkça geniş akrabalık ilişkilerinin önemini kaybetmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Oysa değişikliğe uğramış geniş aile yapısı, aynı hanede oturmayan hatta aralarında coğrafi mesafeler bulunan akraba (ve hatta hısım) çekirdek aileler arasındaki bağlardan oluşmaktadır. Litwak sözünü ettiğimiz makalesi ve diğer çalışmalarında Amerikan toplumunda yakın akraba, özellikle ebeveyn çekirdek ailesi ile evli çocukların çekirdek ailelerin görüşme ve dayanışma sıklığını sayısal olarak göstermiştir. Saha bulgularına dayanan bu değerlendirmelerin Amerikan sosyolojisinde akrabalık ilişkileri ile ilgili araştırmaların artmasına neden olduğu söylenebilir.

Akrabalık bağlarının önemi devam etmektedir. Birleşik Devletler gibi modern toplumlarda insanlar sıklıkla ailece bir araya gelmekte, akrabaları ile düzenli olarak telefonda görüşmekte ve birbirlerine çeşitli hizmet destekleri sağlamaktadırlar. Eugene Litwak (1960) bu davranış örüntüsünü değişikliğe uğramış geniş aile olarak adlandırmaktadır. Kuşaklararası bağların muhafaza edildiği, fakat değişikliğe uğradığı için çoğunlukla kuşakların aynı hanede yaşamadığı, daha çok değişikliğe uğradığı için de her şeyi birlikte yapan bir grup gibi davranmayan geniş ailedir. Değişikliğe uğramış geniş aileyi oluşturan akraba çekirdek aileler çoğunlukla birbirine yakın yaşarlar, coğrafik yakınlık şart değildir ve aralarında uzak mesafelerle birbirinden ayrılmış olsalar bile bağlar muhafaza edilir. Geleneksel geniş ailenin aksine değişikliğe uğramış geniş aileler mesleki ilerlemeyi sağlayacak fırsatlar aramak için özgürce bir başka coğrafi yere taşınabilirler. Batı toplumlarında değişikliğe uğramış çekirdek ailede yapısındaki dikkate değer bir değişim, kuşaklar arasında aynı evi paylaşma eğiliminin giderek azalmasıdır (Cheal, 2008: 119).

Modern çağda modernistlerin bekledikleri ve iddia ettikleri gibi çekirdek aile akrabalık ilişkilerinden yalıtılmış değildir. İşlevselci teorinin bu tezleri gerek Batı'da gerekse Türkiye'de yapılan araştırmalarla yanlışlanmış olmasına rağmen bir mit olarak devam etmektedir:

Türkiye'de kırsal nüfusun, geçmiştekine benzeyen geniş aile hanelerinde, kentsel nüfusun ise giderek Batı'daki aile biçimine benzeyen çekirdek aile hanelerinde yaşadığı yolunda çok yaygın bir mit vardır.... Bu mite inananlar şu konuda görüş birliği içindedir: Çekirdek ailelerin ayrı hanelerde yaşadığı kentlere göç süreciyle birlikte, geniş ailenin, diğer akrabalık bağlarının veya genel olarak akrabalığın önemi, zamanla geniş aile fertleri kente uyum sağladıkça azalmaktadır (Duben ,2006: 67).

Duben'in ifade ettiği akrabalık bağları ve öneminin kentsel çekirdek ailelerde azaldığı şeklindeki ezber, yanlışlanmış olmasına rağmen, hala hükmünü sürdürmektedir. Üstelik son derece şaşırtıcı bir biçimde...

İzmirde Kentsel Aile başlıklı araştırmasının verileri değişikliğe uğramış geniş aile tezini doğrulamasına rağmen Kongar'ın araştırma verileri ile çelişen yorumlar yapmış olduğunu görüyoruz. Kongar'ın bu araştırmasında kentsel çekirdek ailelerde önemli konularda ortak karar alma, mali yardımlaşma, hizmet desteği oranı orta ve üst gelir grubunda daha yüksek çıkmış, kente göç eden ailelerin %62'si akrabalar arası yardımlaşmanın memleketlerindeki nazaran arttığını veya aynı düzeyde olduğunu belirtmiş, akrabalarla iş ilişkisine girenlerin oranı üst gruplarda alt grupların üç katından daha fazla olduğu tespit edilmişti (Kongar, 1972, ss. 84- 112).

Ancak Duben'in de ifade ettiği üzere "Kongar'ın, bu ilginç çalışmasının verilerini değerlendirirken, kendi bulguları ile çelişen sonuçlara varması şaşırtıcıdır. Verileri, geniş aile ilişkilerinin çok yakın olduğunu ortaya koyduğu halde İzmir'deki ailelerin akrabalarından büyük ölçüde kopmuş olduklarını ileri sürmüştür" (Duben 2006: 90).

Kongar araştırma bulgularının aksine modernist miti destekleyen yorumlar yapmıştır. Oysa Türkçe literatürü Litwak'ın 'değişiliğe uğramış geniş aile' kavramı ile tanıştıran da Kongar olmuştur. İzmir'de Kentsel Aile'de akraba ve/veya hısım çekirdek aileler arasındaki bu dayanışmaya ilişkin verileri sunarken Litwak'ı referans göstermesine rağmen genel sonuçlar verilerle uyumlu olmamıştır. Bu çelişki, modernist ideolojinin pozitivist sosyoloji üzerindeki gücünün bir örneği olarak yorumlanabilir.

Daha sonra Şevket Ökten'in GAP bölgesinde aile yapısı ile ilgili araştırmasında (2000) değişikliğe uğramış geniş aile kavramının nesnel bir şekilde başarıyla analiz aracı olarak kullanıldığını görüyoruz. Akrabalık ilişkilerine yer veren diğer araştırmalarda bu kavramsal zemin bulunmadığı için verilerin yeterince değerlendirilemediğini ifade edebiliriz. Oysa Litwak'ın kavramı Amerikan sosyolojisinde olduğu gibi bizde de verimli araştırmalara neden olabilirdi. Zira Litwak'ın değişikliğe uğramış geniş aile kavramı kırsal yörede geleneksel geniş aile dönüşümünün izlenmesinde analiz aracı olarak kullanılırken, kent ve kasaba çekirdek ailelerinin yapısının analizinde aynı kavram 'çekirdek aileler konfederasyonu' terimi ile karşılanabilmektedir.

Türkiye'de çekirdek aile, metropollerdeki sayılı örneklerin dışında, "yalıtılmış" çekirdek aile tipine uymamaktadır. Çekirdek aileler konfederasyonu kavramı, yalıtılmış çekirdek aileden farklı olarak, bir çekirdek ailenin akraba, hısımlar veya hemşeri çekirdek aileler ile yakın etkileşimlerini vurgular. Aynı hanede oturmayan, ekonomik bakımdan bağımsız veya bağımlı, eşitlikçi temelde birbirlerine sıkıca bağlı ve destek olan, hatta aynı coğrafi mekân paylaşmayan, hiyerarşik otorite yapısı olmamasına rağmen nihai değer olarak aile bağlarını gözetken ve aralarında akrabalık ilişkileri bulunan çekirdek aileler dizisidir. Bu ilişkilerde kazanç ortaklığından ziyade hizmet alışverişi söz konusudur. Ancak kazanç ortaklığı olmasa da aileler arasında ekonomik destek ve yardımlaşma söz konusudur, özellikle orta ve üst tabakalarda ebeveyn aileleri, meslek sahibi olsalar da çocuklarının ailelerine parasal ve aynı yardımlar yapmaktadır.

GAP bölgesi için ise Ökten'e göre "bu durumda mekansal olarak bölünmüş ve demografik olarak çekirdek aile yapısı gösteren ailelerin aslında bünyesel olarak pek de bölünmüş sayılamayacağı söylenebilir. Coğrafi bakımdan birbirinden ayrılan, 'kazancı ayrı' olan çekirdek ailelerin ekonomik açıdan 'kazancı ortak' olduğu görülmektedir" (Ökten 2006: 34).

Çekirdek aileler konfederasyonu birbirine kısmen bağımlı çekirdek ailelerden meydana gelir. Kısmen bağımlılığın anlamı, çekirdek ailelerin birbirine ekonomik yada coğrafi olarak bağımlı bulunmadan, birbiriyle önemli hizmet alışverişleri yapmalarıdır. Böylelikle bu tip aile coğrafi ve ekonomik bağımsızlık ile geleneksel geniş aileden, önemli hizmet alışverişleri ile de çekirdek aileden ayrılmaktadır.

Litwak'ın aynı olgu için tanımladığı bu iki kavramdan değişikliğe Özetle “değişikliğe uğramış geniş aile” ile “çekirdek aileler konfederasyonu” terimleri aynı kavramı ve tanımını ifade etmektedir; her iki terim bir kavramın iki ayrı bağlamda (kırsal yörede geniş aile ve kentsel yörede çekirdek aile odaklı) kullanıldığında aldığı iki farklı isminden başka bir şey değildir.

ÇOKEŞLİLİK MİTİ NE KADAR GEÇERLİDİR?

Çokeşlilik, eski şiddetini kaybetmiş gibi görünse de zaman zaman ısıtılan tartışma konularından biridir. Çokeşlilik konusunda geçmiş döneme ilişkin yapılan araştırmalar bu tür evliliklerin istatistiki bakımdan çok büyük bir önem taşımadığını göstermektedir.

Osmanlı son dönemlerinde İstanbul hane ve aileleri üzerine yapılan değerli araştırmalar yapmış ve bu konudaki bilgi birikimine önemli katkılarda bulunmuş olan Duben'e göre (2006: 144) bu konuda 19.yüzyıl öncesi hakkında sağlıklı bir şey söylemek hemen hemen imkansız görünmektedir. Ancak 19.yüzyıl sonundan itibaren kırsal kesimle ilgili çok sınırlı bazı soruclara varırken, en güvenilir bilgiyi de İstanbul ailelerinden elde edilmektedir. Duben, 1885 ve 1907 Osmanlı nüfus sayımlarına, retrospektif mülakatlara ve birçok yazılı ve edebi kaynağa dayanarak elde ettiği sonuçlarla bir dönemin aile yapısına ışık tutmuştur. Duben'in sayısal verilere dayanarak vardığı sonuçlara burada yer vermek mümkün olamayacağı için yaptığı değerlendirmeyi aktaralım:

Genç yaşta evlenme, patriyarkal düzen ve evlendikten sonra babanın evinde geniş aile olarak oturma âdeti. Bu listeye bir de çokeşlilik ilave edilebilir. Osmanlı ailesi hakkında böyle bir imge oluşmuştu ve hala bu imge varlığını korumaktadır. Oysa bu imge büyük yanlışlar üzerine kurulmuştu. Bu yanlışlara “aile mitosu” diyelim (Duben, 2006: 143).

Duben ve Behar (1998: 162), Osmanlı Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık başlıklı araştırmalarında çokeşliliğin sanıldığı kadar yüksek oranda olmadığı tespit etmişlerdir. Çokeşli aile yapısı içindeki kadınların tahmini oranı %5'tir. Daha sonra bir başka araştırmada (Doğan, 2001:146) bu oran %10 olarak tespit edilmiştir. Böylece çokeşlilik konusunda bir ezber bozulmuş olmaktadır.

Birçok tarihçi o dönemin koşullarında erkeklerin büyük bir kısmının çokeşli aileler kurmasının olanaksızlığı üzerinde durmuştur. Bu yüzden çokeşli evliliklerin daha çok kamu görevlileri arasında yaygın olduğu da sık sık vurgulanmıştır. Buna rağmen, çokeşliliğin kaldırılmasının Türkiye’de modernliğin en büyük başarılarından biri olarak öne çıkarılmasını nasıl anlamlandırmak gerekir? Herhalde bunu modernist seçkinler arasında, kendi yaşam tarzlarının yeniden düzenlenmesi ve cinsel ahlaki ve cinsiyet rejimini yeniden yapılandırmak üzere başlayan ideolojik bir mücadele olarak kabul etmek en doğrusu olacaktır. Bireyi yurttaş olarak merkeze alan ve kadını yurttaşlaştırmaya çalışan yeni bir cinsiyet rejiminin dayanağı olacak bir ahlak anlayışının yerleşebilmesi için, bu sorunun altının kalın bir şekilde çizilmesi büyük bir önem taşımaktaydı (Aytaç, 2007: 144).

MİKRO DÜZLEMDE AİLE: SOSYAL GRUP MU? ETKİLEŞİM AĞI MI?

İlk bakışta birincil sosyal grup gibi görünse de aile sosyolojik anlamda gruptan daha farklı özellikleri olan bir etkileşim ağıdır. Bu bağlamda aileyi ‘grup’ kavramı ile nitelenmek yerine, toplumun en küçük ve en temel ‘sosyal etkileşim birimi’ olarak ifade etmek daha doğru olacaktır. Ne var ki, aile literatüründe ailenin en küçük sosyal grup olduğu konusunda yaygın bir kabul vardır. Daha az sayıda sosyal bilimci ise aileyi toplumda en küçük fakat en uzun soluklu etkileşim ağı olarak kabul etmektedir (Bkz. White 2005). Yaygın kabulün değişmesi zaman alacaktır; zamanla aile en küçük ve en temel etkileşim ağı olarak analiz edildikçe bu tercihin sağladığı zengin analiz imkânları daha iyi anlaşılacaktır.

Ailenin sosyal grup veya etkileşim ağı olarak kabul edilmesi şüphesiz paradigma tercihten etkilenmektedir. Aileyi birincil sosyal grup olarak gören yaklaşımlar pozitivistik sosyal bilim paradigması çatısı altında yer alan işlevselci teori veya çatışma teorisinden yola çıkmaktadır. Bu, ailede bireyler arası ilişkilerin kurumların gölgesinde ele alınmasına yol açmaktadır. Ancak aynı paradigma çatısı altında yer almasına ve rasyonel tercih yapan insan tasavvuru üzerine kurulmuş olmasına rağmen alış-veriş teorisi (exchange theory) aile bireylerinin davranışlarını ve aralarındaki ilişkilerini incelerken etkileşim ön plana çıkmaktadır. Sosyal sermaye teorisi de bu konuda bir başka örnek olarak verilebilir. Humanistik sosyal bilim paradigması içinde yer alan teorik yaklaşımlarda ise aile gündelik hayat içinde bir etkileşim ağı ele alınmaktadır. Sembolik etkileşim teorisi, feno-

nomelolik yaklaşım ve bütüncü sistem teorisi için insan, anlam dünyası ve sosyal hayat arasındaki bağ odak noktasıdır. Ne var ki yanlışlanmış olmasına rağmen, Kuhn'un kavramları ile açıklayacak olursak, "normal bilime elverişli bir yöntem" sunmuş olması nedeniyle pozitivist paradigmanın hâkimiyetinin hala sürmekte olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Ailenin grup olmayışı, onun toplum yapısı içindeki önemini azaltmamakta, aksine en yakın ve yoğun bir etkileşim ağı olduğu için aile daha da önem kazanmaktadır. Zira aileyi sosyal gruptan farklı kılan dört boyut vardır: "Aileler çoğu gruptan daha uzun ömürlüdür. Diğer sosyal grupların aksine aile kuşaklararası ilişkilere sahiptir. Çoğu sosyal grubun sadece hısımlığa dayanmasına rağmen aile akrabalık ve hısımlık olmak üzere iki tip sosyal ilişkiyi barındırır. Son olarak aile, daha geniş bir sosyal organizasyonun (etkileşim örüntüsünün) bir parçasıdır" (White & Klein 2002 aktaran White 2005: 4).

Ailenin yakın insan ilişkilerinde en temel etkileşim birimi olduğunun kabulünün aile araştırmalarına şu katkıları olabilir:

Ailenin grup değil etkileşim ağı olma özelliği dikkate alındığında aile bireyleri ve aralarındaki ilişkilerin aile yapısını biçimlendirmekteki rolü daha iyi anlaşılabilir.

Sosyal etkileşim derinlemesine incelendikçe, yaklaşım olarak aile bireylerinden herhangi birine öncelik vermenin imkânsızlığı görülecektir. Aile, bir anlamda herhangi bir bireye indirgenmeden ve ideolojik yaklaşımların çekim alanına girmeden incelenebilecektir. Şüphesiz araştırma konusuna göre ana-baba, karı-koca, ebeveyn-çocuk, kardeş vb. ilişkilerden biri üzerinde odaklanılmış olabilir. Önemli olan araştırma konusu değil yaklaşımdır. Soru kâğıdının kimlere uygulandığından çok araştırmacının yaklaşımı önemlidir.

Yakın insan ilişkilerine odaklanıldığı takdirde işlevler, sadece kurumsal görünümü ile değil, sosyal roller ile de bağlantılar kurulduğu için mikro düzlemde de ele alınabilecektir. Böylece işlevselci yaklaşımından kaynaklanan ailenin bir kurum olarak adeta dondurulmuş olma, sahici bireylerden arındırılmış olma tehlikesi bertaraf edilmiş olabilecek ve aile araştırmalarında psikoloji biliminin önemi gün yüzüne çıkacaktır. Bütüncü paradigmadan yola çıkıldığında, bütün sosyal etkileşimlerin ana kaynağının insan olması nedeniyle diğer sosyal bilimlerin, psikolojizm korkusuna ve

çıkmasına kapılmadan, psikoloji ile aralarındaki duvarın yıkılması sağlanabilecektir.

Güçlü aile kavramı daha da netleşecektir: Aile-içi etkileşimin ana unsuru aile fertleridir; iyi günde kötü günde çözüm odaklı aile-içi etkileşim, güçlü ve sağlıklı aile demektir. Ailenin sorunlarla baş edebilecek güçte olabilmesi aile bireylerinin rollerinde haklar-sorumluluklar dengesinin nasıl kurulduğuna bağlıdır. Haklar ve sorumluluklar söz konusu olduğunda sadece davranışların (davranışsal boyut) incelenmesi yetmeyecek, mesele derinlemesine ele alınmak istendiğinde haklar ve sorumluluklara ilişkin anlam kodlarının yani değerlerin (bilişsel boyut) oynadığı rolün hesaba katılması gerekecektir. Bu yaklaşım, aile konusunu gündelik hayat içindeki canlılığı ile ele alınmasını sağlayabilir.

Aile bir etkileşim ağı olarak görüldükçe, aile-içi etkileşimleri açıklayan mikro sosyolojik teorilerden araştırmalarda daha çok faydalanılacak, pozitivist paradigmanın dışında yeni yaklaşımlarla sorunların daha farklı açılardan bakmayı sağlayacaktır. Alış-veriş teorisi (exchange theory), sembolik etkileşim teorisi (symbolic interaction theory), çatışma teorisi (conflict theory) genel sistem yaklaşımı (general system approach), fenomenolojik yaklaşım (phenomenological approach) gibi teorilerin penceresinden aile bahçesine yeni boyutlar katılmış olacaktır (Sosyolojik teorilerin aileye bakışı ile ilgili olarak bkz Burr , 1973 ve 1979; Canatan & Yıldırım, 2009; Wesley & Hill, 1979; White, 2005).

MAKRO DÜZLEMDE AİLE: AİLENİN SOSYAL BİR KURUM OLMASI NE ANLAMA GELİR?

Aile toplumun en temel kurumudur, şeklindeki ifadeler aile bireylerinin adeta aileden soyutlanmasına yol açmaktadır. Bu yanılgıdan sakınabilmek için kurum kavramını sadece işlev ile sınırlandırmaması gerekiyor. Kurum, belirli insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşmuş ve kuşaktan kuşağa görece değişerek aktarılan anlam kodları ve davranış normları bütünü olarak tanımlandığında aile kurumunu sadece işlevleri değil bu işlevlere aile bireyleri tarafından yüklenen anlam ve işlevlerin aile bireyleri tarafından nasıl icra edildiği önplana çıkmaktadır. Bu nedenle aileyi kurum olarak düşünürken ve ifade ederken, ailenin bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tesis olan bir kurum olduğu unutulmamalıdır.

Sosyolojik anlamda “kurum”, toplumda belirli ihtiyaçları karşılayan ve bu ihtiyaçlara ilişkin kuşaktan kuşağa aktarılan anlam kodları ve davranış örüntüleridir, demiştik. Devlet, ordu, eğitim, bilim, sanat, spor, din, hukuk, siyaset, ekonomi, aile ve evlilik gibi her kurum toplumda bireylerin ve grupların belirli ihtiyaçlarını karşılamak üzere vardır ve bu ihtiyaçlara karşılık gelen görevlere o kurumun “işlevler”i adı verilir. Bu durumda “ailenin işlevleri” denildiğinde ailenin toplumda hangi ihtiyaçları karşıladığı anlaşılır.

Aile toplumun en küçük etkileşim ağı olmakla birlikte toplumsal yapıyı oluşturan makro etkileşim örüntüleri olan kurumlar arasında yer almaktadır. Aile de; eğitim, bilim, sanat, din, devlet, siyaset, ekonomi, hukuk vb. diğer bütün toplumsal kurumlar gibi hem toplum hem de birey için önemlidir. Üstelik ailenin bireyin temel beşeri ihtiyaçlarının birinci elden karşılayan tek kurum olması nedeniyle diğer kurumlara göre artı bir önemi vardır. Aileyi kurum yapan da bu özelliğidir. Sosyalleşme süreci bir kurum olarak ailenin önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle sosyalleşme süreci aile araştırmalarında dikkat çeken konulardan biri olmuştur (Sosyalleşme ile ilgili kavramlar üzerine özgün bir çalışma dikkati çekmektedir: Akın,2011).

En küçük etkileşim birimi olmasına rağmen aileyi kurum yapan kuşaklar boyu süren bir etkileşim ağı olmasıdır. İnsanın varlığını koruma, beslenme, barınma, üreme gibi temel içgüdüsel ihtiyaçlarını bireyin hayatı ile sınırlandırmadan kuşaklar boyu karşılaması ve bu ihtiyaçlara ilişkin oluşan anlam kodları/değerler ve davranış normlarının kuşaktan kuşağa aktarılması ailenin kurumsallaşmış olması demektir. Aile değerleri üzerine yapılan Türkiye’de Değerler Araştırması (2010) değerler-işlevler-davranışlar arasındaki bağıntıyı kuran aile literatüründe önemli bir çalışmadır.

Diğer bütün toplumsal kurumlar gibi kendine özgü işlevleri olan aile kurumunun bu işlevleri ile toplumda hangi ihtiyaçları karşıladığına göz attığımızda şu resim çizilebilir: Soyun devamı ihtiyacı; ekonomik ihtiyaçlar; sevgi, dayanışma, korunma ve güven ihtiyacı; çocukların yetiştirilmesi ihtiyacı; sosyal dünyada yer edinme ihtiyacı; yakın insan ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesi ihtiyaçların her biri aşağıdaki kavram tablosunda gösterildiği üzere bir aile işlevine karşılık gelir. Yani aile kurumu, insanların bir arada yaşamalarına neden olan ve aynı zamanda bu biraradalıktan beslenen bu temel beşeri ihtiyaçları karşılamak üzere var olmuştur.

Ailenin işlevleri söz konusu olduğunda iki husus büyük önem taşımaktadır. Öncelikle bu işlevler arasında karşılıklı sıkı bağlantılar vardır. Bu yüzden bir ailenin herhangi bir işlevinde meydana gelen zayıflama ve güçlenme diğer işlevlerini de etkileyecektir. Bu bağlamda cinsellik-güven, ekonomik işlev-statü sağlama-güven, ekonomik işlev-cinsellik, ekonomik işlev-sosyal ve kültürel işlevler-statü sağlama işlevi gibi giderek çoğaltılabileceğimiz ikili veya çoklu bağlantılar, aile hayatının karmaşıklığını yansıttığı kadar aile yapısı analizlerindeki bir zorluğa da işaret eder. Ne var ki aynı zamanda zorluğun sunduğu bir imkân da söz konusudur.

İkinci olarak bu işlevler veya işlevlere yüklenen anlamlar zaman içinde değişmektedir. Bu değişim; çeşitli siyasi, ekonomik, hukuki, sosyal ve kültürel, dini vb. yani sosyolojik etkenlerle oluşan toplumsal değişimin özelliklerini yansıtır. Aile yapısındaki değişim, toplumsal değişim sürecinin aileyi nasıl etkilediğini göstermekle kalmaz, toplumsal değişimin niteliği ve niceliği hakkında bilgi verir.

Ancak işlevler sadece aile yapısını vermez. Aile yapısı söz konusu olduğunda aile bireylerinin işlevlere verdikleri anlam, bu anlamı dayalı olarak geliştirdikleri tutumlar ve bu işlevlerin aile bireylerinin davranışları ile nasıl realize olduğunun analize katılması gerekmektedir. Bu üç bileşen (anlam, tutum ve davranış) ile kurumsal işlevler teorik olmaktan kurtulup günlük hayat pratikleri içinde incelenebilir bir olgu niteliğini kazanır. Bu yüzden "değer, tutum ve davranışlar" kavramları araştırma konusu için anahtar kavramlardır. Aile bireylerince aile işlevlerine yüklenen anlam kadar bireylerin bu değerlere yönelimleri (tutumları) ve ne yapıp ettikleri yani nasıl davrandıkları da büyük önem taşımaktadır.

TOPLUMUN YAPI TAŞI AİLE MİDİR BİREY Mİ?

Sıkça kullanılan ifadelerden biri de, ailenin toplumun yapı taşı olduğudur. Oysa aile toplumun en temel kurumlarından biridir, ancak yapı taşı aranıyorsa bu, aile değil bireydir, insandır. Toplum farklı etkileşim ağlarının dinamik bir örüntüsü ise her tür sosyal etkileşimin kaynağı insandır.

Aile değişimi bireyler üzerinden yansıtır; zira en küçük ve en temel etkileşim birimi olan ailede yapı taşı insandır. Grup, kuruluş, kurum, toplum olmak üzere mikrodan makroya hangi düzeyde olursa olsun, özünde, her sosyal etkileşim en az iki birey arasında meydana gelen alış-veriş ilişkileridir. Mikrodan makroya her analiz düzleminde sosyal etkileşimler ve

insan birlikte vardır. İnsan yoksa sosyal etkileşim de yoktur. Bu nedenle toplumun yapı taşı, olmazsa olmaz öznesi insandır. Bu gerçek ailenin öneminin azalması anlamını taşımaz. Dikotomik (siyah-beyaz) mantıkla birey ve aile iki karşıt parça gibi algılanmadıkça bir sorun çıkmayacaktır. Bireyin sosyal varlık haline gelebilmesi, bebeklikten ergenliğe kadar yakın insan ilişkileri içinde yaşaması ile mümkündür. Bir sosyal etkileşim ağı içinde olmayan insanın dil öğrenerek kendini ifade etmesi, değer dünyasının oluşması ve buna bağlı olarak sosyal davranış normlarını öğrenmesi mümkün değildir. Nitekim birey sosyalleşme sürecinde sosyal varlık olma özelliğini ilk önce anne kucağında ve aile ortamında kazanmaya başlar ve bu kazanıma toplum hayatı içinde devam eder. Bu nedenle birey ve aile birbirine karşıt iki parça değil, bir bütünün birbirini tamamlayan iki farklı görünümüdür.

Aile ve bireyi tercih noktasına getiren dikotomik mantık bırakıldığında ve yeni bilim paradigmasının sunduğu bilim anlayışından meseleye yaklaşıldığında çoğu zaman dile gelmeyen bu gerilim aşılabacaktır. Şüphesiz aile toplumun temel etkileşim birimidir, ancak temel taşı değildir. Bütün sosyal etkileşim örüntülerinin temel taşı insandır. İnsan yoksa sosyal etkileşim de yoktur. Birey, sosyal varlık olmayı ancak diğer insanlarla girdiği uzun süreli etkileşimler içinde öğrenebilir. Birey ve aile, birey ve toplum sosyolojik gerçekliğin birbirini tamamlayan iki farklı görünümüdür sadece. Her ikisi birbirinin varlık nedenidir. Mantık değiştirilmedikçe bu gerçek yeterince anlaşılacaktır. Zira, aşırı genelleme ile birlikte işleyen dikotomik mantık incelenen olgunun bazı özelliklerinin seçilmesi diğerlerinin görmezden gelinmesine yol açmaktadır.

BÜTÜNCÜ YAKLAŞIMDAN AİLE: MİKRO VE MAKRO İÇİÇELİĞİ

Aile hem birey hem de toplum bakımından vazgeçilmez öneme sahip olan en temel etkileşim ağıdır, hem de temel bir sosyal kurumdur. Bireyin varlığını koruma, neslini devam ettirme gibi temel içgüdülerinin karşılandığı ilk etkileşim örüntüsü olduğu için aile, yüzyüze yakın insan ilişkilerini ifade eden mikro düzlemde vazgeçilmezdir ve zorunludur. Bu gibi temel beşeri içgüdülere bağlantılı olarak kendini-yenileme özelliği ile belirli değerler/anlam kodları ve normlar/davranış beklentilerini kuşaktan kuşağa aktararak hayatiyetini sürdürdüğü için de aile makro düzlemde bir kurumdur.

Aile birey için önemlidir; "bireyin evi, kendini gerçekleştireceği (self-realization) anahtar mekandır" (Berger & Berger, 1991: 38). Kendini gerçekleştirme, sosyalleşme süreci ile iç içe işlediğinden değer ve normların aktarıldığı bir kurum olmak bakımından da aile toplumsal yapının vazgeçilmez bileşenlerinden biridir. Sonuç olarak aile hem birey hem de toplum bakımından vazgeçilmez öneme sahip temel etkileşim ağı ve bir sosyal kurumdur.

Nasıl insan olmaksızın aile ve toplum olamıyorsa, bir sosyal etkileşim dünyası olmaksızın da birey sosyal varlık özelliğini kazanamaz. Bu yüzden birey ve yapı (aile, grup, organizasyon, kurum, toplum), zaman zaman birbirini geliştiren veya engelleyen ama mutlaka birbirini vareden ve sürdüren öznelerdir. Bu bakış açısı, sosyal bilimlerde önemli teorik ve metodolojik sorunlardan biri olan makro ve mikro ikilemini de çözmektedir. Sonuç olarak, aileyi makro düzlemde bir kurum olarak incelerken onun mikro düzlemde yakın insan ilişkileri ile oluşan bir etkileşim ağı olduğunun unutulmaması gerekir.

AİLE EVRENSEL MİDİR?

Aile, tarih boyunca bütün kültürlerde vardır. İdeolojik çatışma zamanlarında ailenin evrenselliğine dair bir soru, yani ailenin bütün zamanlarda bütün toplumlarda/kültürlerde var olup olmadığı sorusu, hararetli tartışmalara yol açarken bugün bu soru adeta gereksiz bir soru halini almıştır. Aile tipleri kültürden kültüre ve hatta aynı kültür içinde farklılıklar göstermekle kalmayıp zaman içinde değişim sürecinden nasibini de almıştır, almaktadır. Aile disiplinler arası bir inceleme alanıdır; aile sistemleri arasındaki benzerlikler-farklılıklar ve aile sistemlerinin değişim süreci daha çok sosyologlar ve antropologlar tarafından ele alınarak bu konu ile ilgili diğer bilim dallarına temel bilgi birikimi olarak sunulmaktadır. Sosyoloji ve antropoloji, ailenin insanlık tarihinin her döneminde ve her kültürde/toplumdaki mevcudiyetini ailenin "kendini yenileme" özelliğine sahip oluşu ile açıklamaktadır.

Todd'a göre (1985:12), aile doğası gereği, insanları ve değerleri yeniden üretir: Bilinçli olmasa da zorunlu bir şekilde her nesil, ebeveyn ve çocuklar arasındaki, kardeşler arasındaki, karı ve koca arasındaki temel insan ilişkilerini belirleyen ebeveyn değerlerini içine alır, emer. Ailenin bu yeniden üretim mekanizmasının gücü, bilinçli ve açıkça ifade edilmeye ihtiyaç du-

yulmaması gerçeğinden kaynaklanır: Bu, otomatik ve kendi iç mantığı olan bir mekanizmadır.

Todd, ailenin kendini-yenileme (self-perpetuation) özelliğinin sosyalleşme ile sağlandığını söylemektedir. Ailenin kendini-yenileme özelliği sosyalleşme süreci ile işlediği içindir ki, değişim sürecinin hız ve yoğunluğu farklı olsa da hemen her toplumda her aile tipi için mevcut değerlerin ve normların aktarılması söz konusudur.

Bu açıklamanın bir adım daha gerisine gitmek istenirse şu soru sorulabilir: Aile neden, temel insan değerlerini kuşaklara aktararak kendini yeniliyor? Temel insan değerleri neden önemli? Hangi etken bu aktarımın yani sosyalleşmenin evrensel olmasını sağlıyor? Neden kendini-yenileme otomatik ve kendi iç mantığı olan bir mekanizmadır? Bir başka ifade ile bu işleyişin 'kendi iç mantığı' nedir?

Birbiri ile bağıntılı bütün bu soruların cevabını aynı noktada bulabiliyoruz: İnsanın doğası gereği hem canlı varlık olarak hem de sosyal bir varlık olarak; varlığını koruyarak hayatta kalma, üreyerek devam ettirme, barınma, beslenme gibi fizyolojik ihtiyaçlar kadar sevgi, şefkat ve güven gibi temel psikolojik ihtiyaçların karşılanması birey için vazgeçilmezdir ve zorunludur. Aile, her şeyden önce insan doğasının gerektirdiği bir etkileşim ağıdır diyebiliriz.

Bu nedenle aileyi iki karşı cinsten iki insanın evlilik adı ile meşruiyet kazanmış cinsel beraberliği ile birlikte başlayan, çocuklar aracılığı ile soy olarak devam eden ve kanbağı ile akrabalık çevresine sahip olan bir birim olarak tanımlamak olgunun sadece bir yüzünü göstermek anlamına gelir. Ailenin bu mekanik yüzüne hayatıyet veren niteliği sevgi, şefkat, güven, paylaşma, dayanışma kaynağı olmasıdır. İnsanın sadece canlı bir varlık olarak değil, sosyal varlık olarak da sahip olduğu temel psikolojik ve sosyal ihtiyaçları ancak aile içinde karşılanabilmektedir. İnsanın, ana rahminden çıktığı andan itibaren psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı ilk etkileşim ağı ailedir. Karen Horney ana rahminde beslenme, boşaltma, güven, yakınlık gibi ihtiyaçlarının tümünün anında karşılandığı için bebeğin ana rahminde mutlak bir güven içinde geliştiğini ifade etmektedir. Ancak bebeğin dış dünyaya çıktığında bu ihtiyaçlarının, ne kadar gayret gösterilirse gösterilsin, ana rahmindeki gibi anında karşılanmaması yüzünden bebeğin güven duygusunun tatmini hayati bir önem kazanır. "Horney psikolojik yakınlık, tensel temas, sevgi ve şefkat gibi

duygular aracılığı ile bebeğin güven duygusunun tatmin edildiğini ifade etmektedir" (Bkz. Merter, 2008). Bu yüzden bebeklik dönemi şefkat ve güven duygularının aileden bebeğe yoğun bir biçimde aktarıldığı bir dönem olmalıdır.

Sonuç olarak, ailenin sosyalleşme süreci desteğinde gerçekleştirdiği kendini-yenileme özelliği, insanın hayatta kalma ve neslini devam ettirme gibi temel içgüdülerinden kaynaklanmaktadır. Bu içgüdülerden kaynaklanan her türlü fizyolojik, biyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçların tatmini için insanın, kendi yükünü taşıyabilecek insana ve insanlara ihtiyacı vardır. Bu da ilk yakın-insan ilişki ağının oluşması demektir. Yakın-insan ilişkilerinden söz edildiğinde en yüksek insani duygu ve davranışlar kadar en aşağı beşeri duygu ve davranışların da yaşanabildiği, yaşanma potansiyelinin olduğu bir etkileşim örüntüsünden söz ediliyor demektir.

Burada bir hususa daha işaret etmek gerekebilir. Daha çok dış etkenler üzerinde duran sosyal bilimciler, psikoloji ve sosyal psikoloji kadar varlık felsefesi ile de aralarına adeta bir mesafe koymuş gibidirler. Oysa insanın psikolojisi ve doğası anlaşıldıkça, sosyal bilimlerde bazı düğümler kolay biçimde çözülecektir. Psikoloji ve sosyal psikolojinin bugün sunduğu bilgi birikimi varlığa ilişkin ontolojik nitelikteki sorulara da ışık tutabilir. Bu noktada insanın ve toplumun ne'liğine dair bilgilere konulan mesafe, eski bilim paradigmasının gölgesi ile açıklanabilir. Bugün, sönmüş bir yıldızın ışığının hala dünyaya ulaşması gibi, temel kabulleri/sayıtları yanlışlanmış olan pozitivist paradigmanın süregelen bir etkisi söz konusudur. Bu etki silindikçe sosyal dünyanın bilgisi daha da derinleşecektir.

SONUÇ OLARAK

Daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, hepimizin iki ailesi vardır: İçinde yaşadığımız gerçek aile ve içinde yaşamayı hayal ettiğimiz aile... 'Olan' ve 'olması beklenen' arasındaki bu fark, bu mesafe aile sorunlarının kaynağında görünmez bir halde durur. Sosyo-kültürel gerçekliğin doğası gereği, insan ile ilgili diğer bütün olgularda da olduğu üzere, reel durum ile istenen durum arasındaki mesafe hiçbir zaman sıfırlanamaz; artar veya azalır. Öyle ki sağlıklı ve güçlü ailelerde bile, hayatın gereği, zaman zaman yaşanan sorunların ana kaynağında yaşanan ve beklenen arasındaki bu görünmeyen mesafe yatar. Bu mesafe azaldıkça aile-içi yaşanan gerilim azalmakta ve aile güç kazanmaktadır. O halde ilk önce, olan ve olması is-

tenen arasındaki mesafeyi belirleyen etkenler nelerdir sorusunun cevaplanması gerekiyor.

Öncelikle, 'olan' ve 'olması beklenen' sadece maddi şartlarla ilgili bir ayırım değildir. Zira aile hayatı; gelir düzeyi ve gelire bağlı olarak barınma, beslenme, giyim, eğitim, sağlık, eğlence vb. harcamalarını ifade eden tüketim standardı yani 'maddi şartlar' kadar; iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin, faydalı-faydasız gibi sayısız değerlendirmelerin yani 'anlam kodlarının (değerlerin)' ve bu kodların nasıl yaşandığını gösteren 'davranışların' içiçeliği ile oluşur. Üstelik aile, her sosyolojik olgu gibi yalıtılmış olmadığı için toplumda varolan ekonomik, siyasal, hukuksal, sosyal, kültürel vb. çok sayıdaki etkenlerden oluşan dış dinamikler örüntüsü içinde her türlü etkiye açıktır; hızlı veya yavaş bir değişim süreci içindedir. Bu nedenle değişimin adını 'modernleşme' olarak cesaretle koymak gerekir.

Metin içinde ele alınan aile konusunda yaygın ve etkili ezberler adeta birbirini beslemektedir; ama bunların içinde, kanaatimizce ilk sırayı, çekirdek ve geniş aile idealizasyonları tutmaktadır. Oysa hem araştırma bulguları hem de hayata dair gözlemler aynı şeyi söylememektedir. Türkiye'de çekirdek aileler, ilerlemenin kaçınılmaz modeli olarak vazedilen modernist çekirdek aile tipinden çok farklı özellikler göstermektedir. Yakın akraba ve/veya hısımlarından yalıtılmış ekonomik bakımdan bağımsız, aileye ve bireylerine ait kararları özgürce alabilen demokratik çekirdek aile tipi, metropollerdeki çok az örneklerinin dışında, en somut görünümünü adeta televizyondaki deterjan reklamlarında buluyor. Modern çekirdek aile öylesine yalıtılmıştır ki, onun bu hijyenik özelliği reklamlara da yansır. Bütün tozlardan, akarlardan, lekelerden arınmış titiz bir eczane düzenindeki mutfak veya salonda anne temizlik yaparken, en fazla iki çocuğu da pırıl pırıldır ve bu resim içinde akşam eve gelecek olan 'mutlu ve yorgun' babanın beklendiğini de hissedersiniz; adeta başka hiçbir kimseye, birkaç saatliğine bile olsa yer yoktur.

Oysa Türkiye'de yapılan aile araştırmalarına "aile çevresi ile ilişkiler" noktasından bir göz atıldığında, Litwak'ın Amerikan toplumu için yaptığı kavramlaştırma ve analizlerin, Türkiye'deki çekirdek aileler için de geçerli olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile Türkiye'de çekirdek aileler, modern çekirdek aile 'genel kavram'ına uymayan özelliklere sahiptir. Litwak'ın 'değişikliğe uğramış çekirdek aile' veya 'çekirdek aileler konfederasyonu' terimi bu çekirdek aile tipini en iyi bir şekilde yansıtmaktadır.

Çekirdek aile derken, aslında, yakın akraba ve/veya hısımlık olan çekirdek ailelerin oluşturduğu bir etkileşim örüntüsünden söz edilmektedir. Aileler, coğrafik bakımdan farklı yerleşim birimlerinde yaşıyor olsalar bile aralarında, iletişim teknolojisinin de beslediği bir haberleşme ağı söz konusudur. Yakın akraba ve/veya hısımlık çekirdek aileler arasında öncelikle hizmet desteği ve gerektiğinde ekonomik destek alışverişi yoğun bir biçimde yaşanmaktadır. Özellikle üçüncü kuşağı oluşturan çocukların bakımı ve gözetiminde özellikle birinci kuşak önemli hizmet desteği vermektedir.

Aile kararlarında da sanıldığı kadar bağımsız değildir, bağımsız olanlar da en azından kararlarını korumak veya meşrulaştırmak için çaba göstermek zorunda kalır. Kararları etkilemese de yakın çevre, kararlara dair serbest yorumlar yapabilir. Her biri ayrı bir konutta oturan yakın akraba ve/veya hısımlık çekirdek aileler arasındaki bu tür etkileşim nedeniyle Türkiye'deki çekirdek ailelerin, geleneksel geniş aile özelliklerinin bir kısmını, yaşamakta olan zaman-mekân bağlamına uygun bir biçimde, sürdürmekte olduğu görülmektedir. Türkiye'de çekirdek aileler farklı coğrafyalarda yaşıyor olsalar bile adeta "görünmeyen ortak bir çatı" altında yaşamaktadırlar.

Şüphesiz bu yardımlaşma ve yoğun ilişkiler, 'görünmeyen çatı'nın kuşattığı çekirdek aileler arasında her zaman bir uyum ve işbirliğinin yaşanmakta olduğu anlamını taşımaz. Tersine bir yorum, geleneksel geniş ailenin idealizasyonu demek olan yanlış bir değerlendirmeye yol açar. Yarışma, işbirliği, çatışma, uyum, adaptasyon, benzeştirme gibi diğer sosyal etkileşimlerin özelliklerini ve bunların birbiri içinde yuvalanmış olduklarını dikkate aldığımızda hiçbir etkileşim sürecini tek bir etkileşim tipine indirgeyemeyiz. Bir etkileşim sürecinin sadece bir etkileşim tipinden oluşmasının imkânsız olduğu ve biri ağır bassa da diğer etkileşim tiplerinin de zaman zaman ön plana çıktığı bir gerçektir. Kısa süreli hassas dengeleri ifade eden uyum ve içinde duygusal zenginlikler kadar gerilimleri de barındıran işbirliğinin yanı sıra, sosyal statü yarışını körükleyen yarışma ve çekişme ile başlayıp kavgaya kadar çeşitlenen çatışma gibi etkileşim tipleri, her sosyal etkileşim ağında potansiyel ve fiili olarak, içiçe geçmiş bir halde, hep vardır. İndirgemecilikten ve aşırı genellemeden kaçınan bütüncü yaklaşım için temel metodolojik ilkelere biri de, bir kere oluşturulmuş kavramların amaç halini alarak tabulaştırılması yerine sosyal hayatın dinamizmini anlayabilmek ve açıklayabilmek için yeniden tanımlamaya açık tutarak, kavramları bir araç olarak kullanmaktır.

İçinde bulunduğumuz modernleşme-küreselleşme sürecinde çoklu modernlikler söz konusu ise ve Türkiye'nin kendine özgü modernliği nasıl yaşadığı sorusuna cevap aranıyorsa, ki kanaatimizce cevap aranması beklenir, aile araştırmalarının önemli bir işlevi olacaktır. Aile bu hızlı ve yoğun değişimin, hem bireyi hem de toplumu yansıtan bir aynası gibidir. Ne var ki, arkasındaki sırrın kazınarak aynanın yeniden sırlanmasına ihtiyaç var gibi görünüyor.

Bu sırlama işlemi, aslında bilim anlayışımızın değişmesi veya yeni bir paradigma içinde nefes almaya başlıyor olmamız anlamını taşımaktadır. Zaten pozitivist düşüncenin iyice sarsıldığı ve neo-pozitivizm adı ile bilimsel hayatta tutunmaya çalıştığı göz önüne alındığında sosyal bilimcilerin paradigma tartışmalarına ayrı bir önem vermesi gerektiği de ortaya çıkıyor, diyebiliriz. Bu dönemde bilimin olgusal araştırmalar kadar paradigma bağlamında da tartışılması, sosyal bilimlerde aile konusunda olduğu kadar diğer araştırma konularında da özgün çalışmalar için yeni bir zeminin oluşmasına yol açabilecektir. ▽

KAYNAKLAR

- AKIN, Mahmut, (2011), **Toplumsallaşma Sözlüğü**. Konya: Çizgi Kitabevi.
- BERGER, Brigitte ve BERGER, Peter (1991), **The Family and Modern Society. in The Family Experience / A Reader in Cultural Diversity**. Ed. Mark Hutter. New York : Macmillan Publishing Company.
- CANATAN, Kadir. ve Yıldırım, Ergun, (2009), **Aile Sosyolojisi**, İstanbul: Açılım Kitap.
- CHEAL, David. (2008), **Families in Today's World: A Comparative Approach**, New York: Routledge.
- DİKEÇLİGİL, Beylü, (1995), 'Türk Toplumunda Aile Tipleri', **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. C.11. ss.16-226. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____, (2005), 'Sosyal Bilimlerde Epistemolojik Sorunların Ana Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak', **Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu**, Ankara: Vadi yayınları.
- DOĞAN, İsmail, (2001), **Osmanlı Ailesi**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DUBEN, Alan ve BEHAR, Cem, (1998), **İstanbul Haneleri: Evlilik Aile ve Doğurganlık 1880-1940**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DUBEN, Alan, (2006), **Kent, Aile, Tarih**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÜMBETOĞLU, Belkis, (1997), "Aile , Evlilik, Nikah: Farklılaşan Karvamlar". **Toplum ve Bilim**, Sayı 73, Yaz.
- LITWAK, Eugene, (1960), "Occupational Mobility and Extended Family Cohesion", **American Sociological Review** .Feb.
- MERTER, Mustafa, (2008), **Dokuzyüz Katlı İnsan**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SCOTT, Jacqueline, TREAS, Judith, RICHARDS, Martin,. ed. (2004). **The Blackwell Companion to the Sociology of Families**. USA: Blacwell Publishing.
- ŞENTÜRK, Ünal, (2008), "Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler", **Aile ve Toplum**. Cilt 4. Sayı 14.
- TC Başbakanlık ASAGEM, (2010), **Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara: TC Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü yayınları.
- TODD. Emmanuel, (1985), **The Explanation of Ideology- Family Structures and Social Systems**, UK: Basil Blackwell.

- TRIPLETT, Timothy ve WHERRY, Laura, (2006), "Lessons learned from the National Survey of America's Families" (Discussion Papers 06-04). Washington, DC: The Urban Institute. Retrieved June 1, 2011, from http://www.urban.org/UploadedPDF/311387_Lessons_NSAF.pdf.
- WESLEY, Burr, HILL, Reuben. (1979), **Comtemporary Theories About The Family – General Theories/Theoretical Orientations**, New York: The Free Press.
- WHITE, James M., (2005), **Advancing Family Theories**. Thousand Oaks, CA: Sage.
- WILSON, Adrian, (1985), *Familiy*, <<http://site.ebrary.com/lib/erciyes/docDetail.action?docID=5003764>> (2011, March,1).

